

מילים פשוטות

מילים פשוטות

הרב עדין אבן-ישראל שטיינזלץ

מרכז שטיינזלץ
למד את עמי

MAGGID

Rabbi Adin Even-Israel (Steinsaltz)
Simple Words

הרב עדין אבן-ישראל שטיינזלץ
מילים פשוטות

עורכת הסדרה: פרומה הולנד
תרגום: יהודית שבתא
עריכת תרגום: לנה בורגנסקי
הגהה: אהבה פורטגנג

עורך אחראי: ראובן ציגלר
עורכת ראשית: אוריה מבורך
עורכת משנה: אפרת גרוס
עימוד: רינה בן גל
תמונת עטיפה: שמואל לעסרי

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לפרסומים תלמודיים
מיסודו של הרב עדין אבן-ישראל (שטיינזלץ), 2023

דוא"ל לשליחת תיקונים: tikunim@steinsaltz-center.org

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534

www.korenpub.co.il

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 9-204-526-965-978 ISBN
נדפס בישראל 2023 Printed in Israel

”שְׁלוֹשָׁה תַּעֲשֶׂה, תַּחֲשׁוּב בְּשִׂפְּרָה, קְנִית שְׂדֵה, קְנִית רֶעַ וְסִפְּרָה”

רב האי גאון

אנחנו מודים מעומק הלב לחברנו

הרב ד”ר יוסף ווסק

סדרה זו רואה אור הודות לחזונו ותמיכתו

בפתיחת דלתות ההגות היהודית בפני כל.

כרך זה מוקדש לקורא, שותף לדרך ולמסע

*“Three possessions should you prize:
a field, a friend, and a book”*

Rav Hai Gaon

With deep gratitude,
we acknowledge the support of our friend,

Rabbi Dr. Yosef Wosk

His vision has enabled us to bring this series to publication
and open the field of Jewish knowledge to all.

This volume is dedicated to reader,
a fellow pilgrim on the path.

תוכן העניינים

ט	הקדמה למהדורה העברית
יא	פתח דבר
1	הקדמה: מילים
13	טבע
27	טוב
39	רוח וחומר
53	אמונה
69	מעשים טובים
81	מין
93	מוות
107	קנאה
117	מסכות
131	חברים
143	משפחה
157	אהבה
171	אלוקים

הקדמה למהדורה העברית

הספר "מילים פשוטות" יצא לאור באנגלית בשנת 1996. בספר הרב שטיינזלץ עורך דיונים פילוסופיים ותרבותיים המתמקדים במילים ובמשמעותן בניסוח פשוט ואינטואיטיבי. הספר אינו ספר מחקר מדוקדק אלא הוא ספר עיון פופולרי שתכליתו חינוכית-הומניסטית – להחזיר לאנשים את הכושר לחוש בכוח המילים, לקלף חלק משכבות התחכום המלאכותי מעל שפת היום-יום, להשיב לבני האדם את היכולת לחשוב ולהתבטא במונחים ראשוניים ולדבר זה עם זה במילים פשוטות.

כפי שכתב הרב שטיינזלץ, הספר ישיג את מטרתו אם בסיום הקריאה יחושו הקוראים שהדברים שכתובים בו היו ידועים להם מכבר.

הספר נכתב לקהל קוראים כללי – יהודים ושאינם יהודים כאחד. הוא אינו ספר "תורני" או "דתי" במובן שהוא אינו מנסה לקבוע מהי עמדת היהדות על הנושאים הנידונים בו. עם זה, צורת החשיבה של הרב שטיינזלץ ועולם ההקשרים הרחב שנפרש בספר

נוגע לא פעם במגוון נקודות מההגות היהודית לדורותיה ובתמונת העולם היהודית על פי תפיסתו של הרב שטיינזלץ. מקצת הפרקים עוסקים במילים הנחשבות דתיות, כגון אמונה או אלוקים. הדיון במילים האלה נערך בתוך ההקשר הכללי של הספר, לאמור: פענוח והצעה של השאלות המרכזיות והתשובות האפשריות בנוגע לשימוש במילים האלה. גם בפרקים האלה נקודת המוצא היא שבבחירה במילים אלה האדם המדבר מנסה להביע את אשר על ליבו. הספר אינו שוטח משנה הגותית מקיפה אלא התמונה העולה ממנו היא תמונת אדם חושב ומדבר – תמונה שבה שאלות מדעיות, דתיות, פסיכולוגיות ותרבותיות נידונות יחד ובהרמוניה מסוימת.

הספר נכתב באנגלית במחשבה על קהל קוראים דובר אנגלית. תרגום הספר לעברית כעת, כשלושים שנה אחרי יציאתו לאור, חייבה אותנו לערוך שינויים והתאמות לקורא הישראלי בן זמננו. אנו מקווים שהמהדורה העברית תפתח לפני הקורא צדדים עמוקים במילים הפשוטות הנידונות בספר. יתר על כן, אנו מקווים שמהדורה זו תאפשר לו לאמץ את דרכי החשיבה וההתבוננות של הרב שטיינזלץ, כפי שהן באות לידי ביטוי בספר, ולהשליכן גם על מילים ומושגים אחרים. בתקופה שנראה בה כי היכולת לדבר זה עם זה אובדת, אנו מייחלים ש"מילים פשוטות" יסייעו בהשבת הדיבור וההקשבה.

העורכים

פתח דבר

מילים, מילים, מילים, המילים רבות כל כך: הן נהגות ונכתבות, מודפסות ומוקרנות, באינטרנט ובגרפיטי על קירות. ויש מילים שנלחשות ומילים שלעולם אינן נאמרות.

עניינו של הספר הזה הוא מילים, אך לא מילים מרשימות ומתוחכמות כגון "הפנמה" או מילים טכניות ארוכות כמו "דימתיל קרבינול"; בספר זה ידובר במשהו ממשמעויותיהן של מילים פשוטות, יום-יומיות.

המילים הפשוטות אינן פשוטות כלל ועיקר. אדרבה, ברבים מהמילים והמושגים שאנחנו משתמשים בהם תדיר גלומים רעיונות מורכבים ביותר. משמעותה של מילה לא תתגלה מתוך מציאת מקורה בסנסקריט או בלטינית, אלא בזכות זיהוי מה שמצוי בדיבורנו או במחשבותינו רק במעומעם. אבני היסוד של המדע המתקדם ביותר הן פרי ההתבוננות במשמעותם של המושגים הפשוטים ביותר: קו, מספר, משקל, אוויר.

העיון בכמה מילים פשוטות ושכיחות המצוי בספר זה דומה להצצה מבעד לעלים בגדר חיה. ממדים חדשים מתגלים במילים שכיחות, גבולות משורטטים ביתר בהירות, וחשיבות התוכן גוברת. הספר הזה אינו ספר דרשות. המסר שבו, אם ישנו, הוא מסר צנוע ביותר: התאמצו להיטיב להבין את מה שאתם אומרים; יש בכם הרבה יותר משאתם מעלים בדעתכם. לעיתים החוכמה הגלומה במילים השגורות בפינו מפתיעה, ולא בגלל החידוש שיש בה אלא דווקא משום שהיא כבר ידועה לנו.

הרעיון לספר נולד לפני זמן רב, בשנת 1982, כאשר שהיתי במכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטת פרינסטון שבארה"ב. בתקופה שעשיתי שם זכיתי ליהנות מן השילוב בין עבודה מאומצת לפנאי לבטלה. מאז עברו הרעיונות המרכזיים שעלו אז בדעתי תהליך של עיבוד ושינוי. בעזרת ארגון Aleph Society מגניו יורק, ובמיוחד הודות לשקדנותה של רובי מֶרֶץ, הרציתי את תוכן פרקי הספר הזה בהרצאות לפני קהלים רבים בארצות הברית, שמקצתן נערכו במפגש פנים אל פנים, אך רובן בשיחות ועידה אינטרנטיות מירושלים.

אני מבקש להודות לכל המשתתפים בהרצאות על סבלנותם, על ההערות ועל דברי הביקורת, ואפילו על הבעות הפנים. רבים מדבריהם שולבו בספר.

בזכות עבודתן המאומצת של אילנה שכטר ויהודית שבתא, והתוספות המחכימות של מרג'י רות דייוויס, היו תמלילי ההרצאות ההן לפרקי הספר שלפניכם.

עדין אבן-ישראל שטיינזלץ

הקדמה מילים

"החיי המדבר" – אין הגדרה טובה מזו לאדם. מקובל לחלק את עולם הטבע לארבע ממלכות: הדומם, הצומח, החי והאדם, המכונה "המדבר". לאדם המדבר ממלכה משל עצמו. שמו המדעי של האדם – Homo sapiens (שמשמעותו "האדם הנבון") – אינו ההגדרה המדויקת ביותר למין האנושי. בעלי חיים רבים – הדולפינים, למשל – ניחנו אף הם ברמה גבוהה של אינטליגנציה, ואפשר שאינם נבונים הרבה פחות מאיתנו. יתרה מזו: ניסיונותיהם של בני האדם לנהוג בתבונה לא עלו תמיד יפה. ואולם העובדה שאנחנו יצורים מדברים בסיסית כל כך בקיומנו, ראשונית כל כך, והיא שמבדילה אותנו משאר הבריות. אולי מוטב היה אילו נקראנו Homo garrulus, האדם המפטפט. הצעה זו אינה הלצה: שם זה אינו מורה רק על ייחודו של האדם, אלא אף על עליונותו.

איננו מיוחדים בכושר התקשורת דווקא: כל הבריות מתקשרות. הציפורים והדבורים ואפילו הצמחים יכולים להעביר זה לזה שדרים באמצעות צליל, מראה או ריח, אך הדיבור הוא תקשורת שונה

בתכלית. למיטב ידיעתנו, תוכן השדרים שבעלי החיים יכולים להעביר הוא רגשות ודיווחים ענייניים ותו לא. הם יכולים להביע מסרים כגון "הינה אני", "אני עומד לתקוף אותך" או "אני עומד להזדווג אתך", על פי הנסיבות. בני האדם יכולים ליצור מילים, שהן סימנים שאפשר להעבירם. אנחנו יכולים לייצג בסימנים כל דבר בעולם: עצמים, חלל וזמן, מושגים מוחשיים ומופשטים, רעיונות ורגשות. אנחנו יכולים לדבר על כל דבר כמעט ולקרוא שם לכל דבר. בספר בראשית מסופר על בריאת האדם. במדרש בראשית רבה נאמר שכאשר רצה הקדוש ברוך הוא לברוא את האדם הוא נועץ במלאכים, והרעיון לא מצא חן בעיניהם כלל ועיקר.¹ לדעתם, הרעיון לחבר בין נשמה אלוקית ובין גוף ארצי משונה ולא-מוצלח וסופו כישלון. המדרש ממשיך ומספר שאחרי בריאת האדם הראה הקדוש ברוך הוא למלאכים את העולם ואת בריותיו ושאל אותם: "האם תדעו לקרוא שמות לדברים שלפניכם?" המלאכים אמרו שהם אינם יודעים את שמות הדברים.² אז הציג לפנייהם הקדוש ברוך הוא את הברייה החדשה שברא, את אדם, כדי שיפגין את כישוריו הייחודיים: כל בעלי החיים עברו לפני אדם, והוא קרא שם לכל אחד ואחד מהם, ובכלל זה לעצמו,³ לאישה⁴ ולקדוש ברוך הוא.⁵ מרגע זה היה האדם ברייה מיוחדת במינה, השונה שוני מהותי משאר הבריות ונעלה על בעלי החיים ואפילו על המלאכים – ולא בזכות כושר הדיבור בלבד, אלא בזכות היכולת ליצור מילים.

1. ראו בראשית רבה ח, ד.
2. שם יז, ד.
3. בראשית ב, יט.
4. שם, כג.
5. מדרש תנחומא שמיני, ח.

הקדמה: מילים

מתת דיבור זו, יש בה תועלת: המילים משמשות אותנו להעברת תמונות, הלכי רוח, מידע ורגשות. אבל אנחנו איננו רק המשתמשים במילים אלא בוראיהן. יש שמתחילים להמציא מילים בהיותם בני שנתיים וחדלים מכך בהגיעם לגיל שלוש, ואחרים ממשיכים להמציא מילים – במקרה או בכוונה תחילה – כל ימיהם. מקור המילים באותו מקום עמוק בתוכנו פנימה שבו כל אחד מאיתנו הוא הבורא. האדם המדבר הוא הברייה היחידה המסוגלת לייצג עצמים או רעיונות במילים. כמובן, האדם מסוגל לעשות דברים רבים מאוד, אם בידי וואם בכלים האחרים העומדים לרשותו; ואולם ההבדל המהותי, הקפיצה הגדולה, טמון ביכולת להעביר רעיונות מאדם לאדם באמצעות סימנים, כלומר מילים, שהוא בורא. היכולת להעביר ידע, מידע וניסיון לאחרים ולחולל התקדמות מדור לדור היא יסוד התרבות האנושית.

המילים שאנחנו מדברים בפנינו מעטות מן המילים שמצויות בתוכנו. איננו רק מדברים במילים עם זולתנו אלא גם חושבים במילים. ייתכן שרמה מסוימת של חשיבה נעשית בלא מילים. בתהליך החשיבה הבסיסי, הקמאי, אין מילים בעלות משמעות מובחנת, אלא התהליך הוא "גשטלט" – מכלול סמלים שיוצרים תבנית אחת. אנחנו מרגישים רגשות, עולים בתוכנו רעיונות יש מאין; יש שהרעיונות מופיעים בתודעתם כתמונה שלמה, ואילו אצל אחרים הם מופיעים כצלילים, כהדים או כריחות. רק אחר כך תהליך השלמה ועיצוב מתרחש, ובו הרעיון לובש מילים. אולם אצל רובנו אפילו החשיבה ברמה הפנימית והעמוקה ביותר כרוכה בשימוש במילים. המילים הן כלים, וכוחן רב מאוד. כבר לפני זמן רב דימו את הקשר בין רעיון למילה ליחס בין האדם לסוס. הסוס חזק ומהיר בהרבה מן האדם, אך יש לרסנו ולכוונו. הצירוף "אדם וסוס" שונה

בתכלית השינוי מתכונות כל אחד מהם כשלעצמו. האצטקים נדהמו כאשר ראו בפעם הראשונה אדם רכוב על סוס. יצור זה, שלו ארבע רגליים, שתי ידיים, שני ראשים וכן הלאה, היה בעיניהם אדיר הוד, מעורר יראה, אלוקי כמעט.

אנחנו "רוכבים" על מילותינו, אבל למילים כוח עצום משל עצמן. הן כלי שמחולל תמורה מהותית באדם המשתמש בו. מערכת קשרים מורכבת קושרת בין העצמי החושב, החולם והשקוע בשרעפים ובין המילים המשמשות להבעת אותו עצמי – החל בהיגדים פשוטים כגון "אני רעב", "אני רוצה", "אני אוהב" או "אני שונא" וכלה ברעיונות המורכבים ביותר. המילים אינן רק תוצר שאנחנו מפקימים, הן גם יוצרות אותנו. מי שאנחנו, תהליכי החשיבה שלנו, דרכי התגובה שלנו, כל אלה הם תוצר של אוסף המילים המצוי בתוכנו. אכן, "הנשמה מלאה מילים"⁶ והקשר ביניהן הדוק כל כך שיש המאמינים שלכל אדם נפסקת בלידתו קצבת מילים, וכשתכלה הקצבה יסתיימו חייו.

למשמעות המילים כוח משל עצמה. המילים נותנות בידינו את הכוח האדיר להעביר רעיונות לאחרים, והן עוזרות לנו לנסח מושגים בדרכים שיאפשרו לנו עצמנו להבינם. כאשר מבינים מהן מילים – לא תוצר היסטורי או הגדרה מילונית, אלא ישויות חיות – כאשר נוכחים הן בכוחן הן במגבלותיהן של המילים, או אז מונחים היסודות לקשר חדש בינינו ובין מחשבותינו.

לפעמים אין מילים בפנינו, ולא רק בגלל התופעה הרווחת של שכחת מילה, אלא משום שפשוט איננו מצליחים לבטא רגש כלשהו. לעיתים קרובות יותר המילים יוצאות מפינו מתוך קלות

6. ר' יהונתן אייבשיץ, יערות דבש, חלק ב, דרשה יב.

הקדמה: מילים

ראש או מקשות עלינו ומכשילות אותנו. למילה יכולים להיות כמה וכמה שימושים ומשמעויות. לפעמים ההבדלים בין בני אדם או בין תרבויות נובעים מהשוני במילים שבהן הם משתמשים. השימוש במילים שונות והבנתן בדרכים שונות הם הגורם והביטוי להבדלים בין אזורים או מעמדות חברתיים. בכמה שבטים פרימיטיביים נבדלות לשון הגברים ולשון הנשים זו מזו, ובני קבוצה אחת מתקשים מאוד להבין את לשון הקבוצה האחרת. אפילו כאשר גברים ונשים מדברים באותה השפה בדיוק, לאותן המילים עצמן משמעויות שונות מאוד בגלל ההבדלים בין המינים. אין מדובר בהגאים שאנו משמיעים: עניין זה פעוט ושולי. אך אם המרחק בין המשמעויות גדול דיו, נוכל לדבר על אותם הדברים, ונוכל אפילו להסתמך על אותן ההגדרות במילון, ועדיין ייתכן שהשימוש במילים לא יהיה מדויק במידה שדי בה להבהרת ההבדל בין שפה אחת לאחרת.⁷

לעיתים בני תרבויות שונות או פשוט אנשים שונים אינם מבינים זה את זה משום שהם משתמשים במילה אחת במשמעויות שונות במקצת. אי-הבנה יכולה להיווצר גם בגלל ההקשר. הרושם שנוצר כאשר ילד אומר "אני שונא אותך" אינו זהה בדיוק לרושם שיותירו בנו אותן המילים אם ייאמרו מעל לקנה של רובה המופנה אלינו. לפעמים ניצול הפוטנציאל לאי-הבנה הטמון במילים נעשה בכוונה תחילה. הדיפלומט טליראן אמר: "כוח הדיבור ניתן לבני האדם כדי שיוכלו לשקר". בחירה מכוונת במילים הלא-נכונות

7. לפעמים מדובר בפרטים וכללים. כשם שאפשר שבשפה אחת יהיו מילים רבות לתיאור גוני-משנה של צבע ובאחרת יהיו רק מילים מעטות לכך, כך יש שפות שיש בהן מילים רבות לגוני-גוונים של משמעות, ואילו שפות אחרות יכולות לבטא את המשמעות רק באופן כוללני ולא מדויק.

מאפשרת לשקר ביעילות, אך פעמים רבות בני אדם משקרים שלא ביודעין או לא לגמרי ביודעין.

יש מילים חלשות, מילים חזקות, מילים שמשמעותן עמומה. יש מילים שלעיתים קרובות נאמרות ביתר קלות ומשמעותן מעוותת, והדוגמה הבולטת ביותר לכך היא המילה "אהבה". "אהבה" פירושה דברים רבים שלעיתים סותרים זה את זה, וכולם נמצאים בתוך קליפה אחת. ואולם קליפה זו היא מה שמצוי ברשותנו, מה שאנחנו חושבים בעזרתו ולעיתים מתבלבלים בגללו. יש מילים אינטימיות מאוד משום שאיננו מדברים בהן רק עם הזולת אלא גם עם עצמנו. בניסיון לעמוד על כל המשמעויות הנלוות להן איננו משכילים רק באשר למשמעותה של מילה; אנחנו לומדים גם את מחשבותינו.

אחת הבעיות שאיתן אנחנו מתמודדים כיום היא פלישתו של הז'רגון המקצועי, המדעי למחצה, אל תוך שפת היום-יום. הבעיה אינה טמונה במספר מילות הז'רגון שבמילון, אלא באופן שבו הן משמשות בתקשורת עם הזולת, ולכן – ברובד אחר – גם באופן שהן משמשות בשיח ושיח לאדם עם עצמו. הז'רגון המקצועי הוא מעין קצרנות: הוא דוחס לתוך מילה אחת או צירוף מילים רעיונות רבים, שיש שהם מורכבים למדי. הז'רגון כשלעצמו יכול להועיל מאוד, אבל ראוי לייחד את הדיבור בו לנסיבות שלהן הוא מיועד, כלומר לתוך תחומי המקצוע, ששם הדוברים אמורים לדעת את משמעות המילים שהם אומרים. כאשר המונחים האלו נאמרים מחוץ לגבולות המקצוע, בהקשר שונה ולא-מתאים ואולי גם מטעה, לא פעם קורה ששוגים בהבנתם.

למשל, אנשים מדברים לעיתים קרובות על "סדר גדול", אף שהיה עליהם לומר פשוט "גדול" או "קטן"; הם מדברים על "יחסיות" אף שכוונתם לומר "לא בדיוק". בארצות הברית ונראה

הקדמה: מילים

שגם באירופה הולך ורווח השימוש בז'רגון הפסיכולוגי, והוא בא במקומן של מילים אחרות. אנשים אינם אוהבים עוד זה את זה: הם במערכת יחסים. הם אינם שונאים: יש להם סדרת תגובות שליליות. אין להם בעיות: יש להם תסביכים. לתסביכים יש שמות, מקצתם מרשימים למדי,⁸ אך למעשה אין הם אלא רגשות ותחושות, וקיומם אמיתי ויכול להכאיב באמת.

מארק טוויין מונה שמונה עשר כללים שסופר מסוים הפר בכתיבתו, ואחד מהם הוא הכלל "כתוב את המילה הנכונה, לא את בן הדוד השני שלה".⁹ כלל זה מופר תדיר בשימוש בז'רגון מקצועי. אנחנו בוחרים בדודנים ראשונים ושניים של המילים הנכונות משום שאיננו יודעים מה משמעותן האמיתית של המילים. אנשים הנופלים ברשת הז'רגון המקצועי מוצאים עצמם אומרים דברים השונים למדי מכוונתם האמיתית. וגרוע מכך: הם אינם יודעים עוד מה הם רוצים לומר.

סכנות השימוש בז'רגון אינן מסתכמות בכך. בספרו המפורסם "1984" ג'ורג' אורוול מתאר כיצד מעצבים את מחשבתם של בני האדם באמצעות שפה מיוחדת.¹⁰ שימוש בשפה שמילים מסוימות נעדרות ממנה כליל ושלמילים אחרות בה יש רק משמעות טכנית קבועה מראש, מעצב בני אדם היכולים לדבר אך אינם מסוגלים לחשוב – לפחות לא על דברים מסוימים. כאשר אין בשפה המילה

8. פעם הצעתי שם ממין זה לתסביך שכיח למדי, תסמונת האם היהודייה. אני מכנה אותו "תסביך יוקסטה", כמקבילה לתסביך אדיפוס.

9. הדברים מופיעים בכרך השני של אוסף כתביו. ראו: Mark Twain, *Collected Tales, Sketches, Speeches, & Essays 1891–1910*, Louis Budd (ed.), Library of America, 1992.

10. הספר נכתב בשנת 1949 ותורגם בפעם הראשונה לעברית בשנת 1950. לתרגום מודרני ראו ג'ורג' אורוול, 1984, עם עובד, 2017.

לתאר דבר מה, אנחנו יכולים להמציא מילה חדשה, אך במרבית המקרים ניתקע ולא יעלה בדעתנו שום רעיון. הבעיה תחריף אם יציעו לנו מילים חלופיות, ובייחוד אם הן קליטות מאוד. אם תוצע לנו החלופה לא ננסה עוד לומר את כוונתנו האמיתית, ונסתפק במשהו קרוב למדי אך לא מדויק.

מעת שבני האדם מתחילים להפנים קצרנות זו, כלומר לנקוט אותה בדבריהם בינם לבין עצמם, אובודות להם בהדרגה דרכי ההתייחסות הפשוטות, הבסיסיות; הם ממירים את המילים הפשוטות בנוסחאות מורכבות הלקוחות מן הז'רגון המקצועי. אין כאן רק החלפת מילים במילים אחרות, יפות מהן. למילים רבות יש מילים נרדפות שמשמעותן זהה כמעט, והן נבדלות זו מזו רק בהבחנות בלשניות עדינות.¹¹ לעומת זאת, בשימוש בז'רגון לא זו בלבד שהמילים משתנות; הז'רגון משנה גם את משמעותן הפנימית ומעצב את דרכי החשיבה שלנו. אנחנו בוחרים בתבניות מלאכותיות על פני הטבעיות, במילים מורכבות על פני מילים פשוטות, וסופנו שאיננו יכולים עוד לומר את שרצוננו לומר.

אילו רצינו בכך, יכולנו לפטור עצמנו מן הטרחה שבאכילה באמצעות הזנה דרך הווריד. התהליך פשוט למדי, טכני מאוד ואפילו לא כואב, והוא יעיל מכיוון שאפשר לקבל כך את כל הנוזלים והחומרים שאנחנו זקוקים להם. אבל כך נחמיץ את השמחה והטעם שבאכילה. דוגמה נוספת היא האפשרות להחליף את דרך ההתעברות הרגילה בהפריה חוץ־גופית. התהליך יכול להיות מהיר ויעיל הרבה יותר, והוא יחסוך מאמצים רבים וימנע הולדת ילדים שאינם רצויים.

11. למשל: המשלב שלהן, ההצטרפות שלהן במשפט והמשמעויות הרגשיות הנלוות אליהן.

הקדמה: מילים

אבל השינוי לא יסתכם בדרך ההולדה; הוא יהיה מהותי. אם יהיה עולמנו עולם תכליתי לגמרי שכולו מתכונן מראש, הוא ישתנה לבלי הכר. למרבה המזל הז'רגון התכליתי טרם הכריע אותנו לחלוטין, אך אנחנו משתמשים בו, ובמובנים מסוימים הוא משתמש בנו.

תפקודה של שפה שכולה ז'רגון יהיה אולי יעיל יותר, אבל מובטח שהשפעתה על המילים תהיה דומה להשפעת הגידול התעשייתי על הירקות: הם גדולים יותר, הצבעים יפים, והם חסרי טעם. והינה דימוי נוסף: ההבדל בין המילים הפשוטות ובין מונחי הז'רגון הוא כהבדל בין צליל הכינור, העשיר בגוני קול ייחודיים, ובין צליל מלאכותי טהור.

השימוש בז'רגון טומן בחובו את סכנת הבלבול, הטעות, התכליתיות והסטייה מן האמת, אך גם השימוש במילים פשוטות אינו חף מבעיות. העושר והמורכבות המופלאה המאפיינים רבים מן הדברים הטבעיים הפשוטים המוכרים לנו מצויים גם במילות היסוד הפשוטות – שהן בדרך כלל המילים הראשונות שאנחנו לומדים. אך אין הן פשוטות כל עיקר: יש בהן הפשטות-לכאורה האופיינית לזעיר שבפרחי השדה, שלאמיתו של דבר מורכב בהרבה מהמכונה המתקדמת ביותר. כשם שריחו של לחם טרי הנאפה בתנור עשיר בגוני ריח ומורכב הרבה יותר מכל חומר ריח מלאכותי המיוצר בבית החרושת על פי נוסחה, גם למילים הפשוטות מרכיבים רבים ומשמעויות נלוות רבות, ונודעת להן השפעה רגשית עצומה. וכמו רבים מן הדברים הטבעיים, הן מתפתחות; אנחנו לומדים אותן בינקותנו, ומעבדים אותן שוב ושוב במהלך החיים.

המילים המסמנות רגשות, תגובות ומושגים בסיסיים חשובות לנו מכול: אהבה, שנאה, ידידות, משפחה, אלוקים, אדם, צדק. הן משמשות אותנו בחשיבה ברמה ראשונית ורבת עוצמה. נערה

הסופרת את עלי הכותרת של פרח ("אוהב; לא אוהב") שואלת למעשה מהי אהבה? איזו אהבה? על מה כל אדם מדבר כשהוא מדבר על אהבה? כאשר אנחנו אומרים: "אני אוהב אותך", "אני שונא אותך", "אני רוצה להתחתן איתך", "אני רוצה להיות חבר שלך", "אני מקלל את אלוקים", "אני מברך את אלוקים", "אני מהלל", "אני כופר", אנחנו אומרים מילים שבמקרים רבים איננו מבינים באמת. אנחנו מכירים את המילים האלה זמן רב כל כך, ונדמה לנו שאנחנו מבינים היטב את משמעותן, ולכן לעולם איננו בוחנים ומבינים באמת את משמעותן. משמעותן של מילים מתגלה דווקא מתוך ההתחבטות והמאמץ להבינן. המילים משתנות מאוד בעקבות הניסיון לעמוד על משמעותן; לפעמים אנחנו גם מבינים את עצמנו ואת מה שעשינו כל חיינו מנקודת מבט חדשה, והבנה זו כשלעצמה היא חידוש גדול.

באחד ממחזותיו של מולייר הגיבור אומר: "אללי, כל חי דיברתי פרוזה ולא ידעתי!"¹² הדברים נכונים מאוד. רבים מן הדברים שאנחנו אומרים מדי יום ביומו הם שירה או פילוסופיה או תאולוגיה, אבל איננו יודעים זאת; אנחנו אומרים שטויות רבות בבלי דעת וגם דברי חוכמה רבים, ואף זאת איננו יודעים.

איננו צריכים לנסוע לסוף העולם ולשמוע מילים חדשות וזרות כדי להבין שיש בתוכנו פנימה דברים שאין אנחנו יודעים עליהם דבר וחצי דבר. המסע החשוב ביותר הוא המסע להבנת המילים שאנו אומרים כל העת, המילים שהן סלע היסוד של קיומנו. אילו מילים הן אלה? ממה הן עשויות? למרות כוחן העצום של מילים אלה, הן עמומות מאוד. כל אחד ואחד מאיתנו מייחס להן משמעות,

12. מתוך מחזהו של מולייר, גם הוא באצילים.

הקדמה: מילים

אבל מהי בדיוק משמעות זו? אם ניטיב להבין את המילים הפשוטות לא ישתנה רק דיבורנו, אלא גם צורת החשיבה שלנו ורגשותינו הבסיסיים ביותר ישתנו. אם נלמד להכיר צדדים מסוימים במילים ניעשה אנשים שונים, ניבְּרא מחדש.

העיון במילים פשוטות בספר זה הוא במובן מסוים חקירה ודרישה בכריאת האדם, והינה חזרנו לתחילתם של דברי הקדמה אלה. המדרש מספר שבראשית נבראו אדם וחיה בגוף אחד, ורק אחר כך חצה אלוקים את הגוף האחד וברא את האיש ואת האישה.¹³ מה הייתה התגלית הגדולה ביותר של אדם וחיה אחרי שהופרדו זה מזה? מתברר שהחוויה דמתה להתבוננות במראה: הינה לפנייהם "עֵצִים מְעֻצְמִי וּבָשָׂר מִבְּשָׂרִי"¹⁴ – ובכל זאת יש הבדל. או אז יכלו אדם וחיה לשוחח זה עם זה בפעם הראשונה. בְּדַבְּרֵנוּ עִם אָדָם הָרוּמָה לָנוּ אֵךְ גַּם שׁוֹנָה מֵאִיתָנוּ, אֲנַחְנוּ מִתְחִילִים לְהִבִּין לָא רַק אֵת הַזּוּלָּת אֵלָא גַּם אֵת מָה שֶׁאֲנַחְנוּ עֻצְמָנוּ מְדַבְּרִים עֵלָיו.

איני יודע באיזו שפה דיבר אדם עם חיה, עם בעלי החיים או עם המלאכים, אבל אני בטוח שהמילים שבפיו היו מילים פשוטות.

13. ויקרא רבה יז, א; תוכן המדרש מזכיר את הכתוב בהמשתה של אפלטון.
14. בראשית ב, כג.

ט ב ע

המילה "טבע" היא אחת מאותן מילים עמומות-משמעות שמשמשות – לעיתים ללא הצדקה – לתיאור מגוון רחב של רעיונות ומובנים. לעיתים היא מציינת את הסדר הקיים, אבל "הטבע", בה"א היידוע, מורה בלשונו גם על דברים אחרים. יש שאומרים "טבע" בגלל רגישות אתאיסטית (או אגנוסטית), אך כוונתם פחות או יותר לאלוקים. הצירוף השגור "אימא טבע" אינו אלא ביטוי אחד מני רבים להאנשה ולאידאליזציה של המושג.

שתיים מההגדרות הרשמיות יותר למונח טבע קשורות מאוד זו בזו. הטבע הוא סך הקיום. כל דבר וכל הדברים, מהכוכבים שבשמיים ועד לאטום הזעיר, מהלווייתנים ועד לכינים, כולם חלק מן הטבע. המונח טבע מורה גם על כל חוקי היקום, החוקים שמסדירים את פעולת כל הדברים ואת הקשרים ביניהם. במובן מעט רחב יותר, הטבע הוא הסדר הרגיל, הנמשך כל עוד אין מתערבים בו. חוקרים העוסקים בלימוד מדעי הטבע ממעטים מכל אדם אחר להשתמש במילה "טבע". הם שקועים במחקריהם, ובדרך כלל

הם מתמקדים בפרטים, ואינן להם הזמן או הצורך לנקוט את המושג הכוללני (והמעורפל למדי). אך מנקודת המבט של מרבית בני האדם, הטבע וחוקי הטבע חשובים הרבה יותר. השאלות שאנחנו שואלים אינן נוגעות לטבע כשלעצמו אלא למפגש שלנו עם הטבע. האנושות יכולה לחיות בהרמוניה עם הטבע, להתנגח בו, להיות אדישה כלפיו – אלה כמה מהאפשרויות העומדות לפנינו. הבחירה הזאת אינה סוגיה מופשטת: אנחנו נתקלים בה בכל פעם שאנחנו בונים עיר או מעשבים גינה, בהדלקת סיגריה או בחינוך ילד.

ראשית יש לזכור שאנחנו, בני האדם, חלק מעולם הטבע. פעמים רבות אנחנו חשים נפרדים ונבדלים משאר הבריות, אם מסיבות טובות ואם מפני שאנחנו יהירים ואגוצנטריים. אנחנו מדברים על "האנושות" ועל "הטבע" כאילו קיומנו שלנו שונה מקיומו של שאר העולם. אולם הדיכוטומיה בין האדם לטבע אינה מובנת מאליה ואינה מדויקת. אומנם בלא נוכחות האדם היה הטבע שונה לחלוטין, אך אף שהאנושות ייחודית ומובחנת, היא חלק מהטבע. בין שנגדיר את הטבע כסך הקיום ובין שנגדירו כמערכת החוקים המסדירה את פעילות כל הדברים, אנחנו נכללים בהגדרת המושג.

לרעיון הפשוט שהאנושות היא חלק מהטבע כמה השלכות דרמטיות. אנחנו אומרים שהטבע שותק; שהוא מתנהל במסלולו; שאינן לו עניין בבני האדם; שאינן לו כוונות, תכלית או מחשבה. אבל אנחנו חלק מהטבע, ואנחנו איננו כאלה כלל. הטבע המתגלה בסערה אינו חושב ואינו מרגיש, אבל הטבע המתגלה בבעלי החיים חש כאב, משיכה, רעב וכיוצא באלה. הטבע המתגלה בבני האדם חושב, כותב שירה ומתפלל. האומנם אפשר לומר שהאדם איננו יצור חושב מפני שידיו ורגליו אינן חושבות? אחד מן החלקים במכלול

האנושי חושב, ולכן אנחנו אומרים שהאדם הוא יצור חושב ומרגיש. ממש כך עלינו לומר שהטבע מרגיש וחושב, שיש לו תכלית ושהוא עושה טוב ורע – לפחות במידה שאומרים את כל אלה על בני האדם. ובכל זאת אין ספק שיש הבדל בין בני האדם ובין שאר עולם הטבע. אפילו נניח לשאלה התאולוגית אם אומנם לבני האדם יש נשמה ולשאר היצורים אין נשמה (ואם נטען שלבעלי החיים יש נשמה – אם נשמות בני האדם נעלות מנשמות בעלי החיים), ואפילו נתעלם מן השאלה אם יצורים אחרים מסוגלים להרהר במעשיהם, גם כך נמצא שבני האדם שונים ונבדלים משאר היצורים.

ההבדל החשוב מכול הוא שמטבע ברייתנו יש לנו רצון חופשי, ואנחנו מפעילים אותו בבחירות הרבות שאנחנו בוחרים. חוקים נוקשים (של הפיזיקה והכימיה) או אינסטינקטים ורפלקסים מכתיבים את פעולת שאר עולם הטבע, ואילו אנחנו, מעשינו אינם מוגבלים עד כדי כך מכוח טבענו המולד. הכבשה אינה יכולה להתחיל לצוד בעלי חיים אחרים ולאכול אותם, ואפילו נמר עדין נפש לא יחליט לעולם להיות צמחוני משיקולים הומניים (או נמריים). בני האדם יכולים לבחור בין טריפת טרף לליחוך עשב.

יתרה מזו: לפי אחת ההגדרות האנתרופולוגיות, האדם מתאפיין ביכולת ליצור כלים. מעת שיש בידינו כלים, המגדילים את כוחנו לאין ערוך, אנחנו יכולים לחולל בטבע שינויים עצומים כרצוננו. כך אנחנו רוכשים את היכולת לנוע ממקום למקום, להתגורר מתחת לפני האדמה או מעליה, לבנות ולהחריב וליצור דברים מופלאים שעוד לא היה כדוגמתם. האדם יוצר גם מילים; מאחר שהמילים והשפה עומדות לרשותנו אנחנו יכולים לרקום תוכניות מורכבות ולמוסרן לאנשים אחרים ולדורות הבאים אחרינו, וגם כך אנחנו משנים את הטבע.

השוני בינינו ובין שאר חלקי הטבע ניכר גם בהתנהגות. אנחנו עושים דברים רבים ששום ברייה אחרת אינה עושה; למשל, אנחנו לובשים בגדים. דוגמה נוספת: למעט קניבלים מעטים, אנחנו היצורים היחידים ההורגים את בני מינם אך אינם אוכלים את הקורבנות, וגם מנהג זה אינו טבעי. משחר קיומנו מימשנו את יכולתנו לשנות את העולם כרצוננו, וגבולותיה של יכולת זו הולכים ומתרחבים חדשות לבקרים. לעיתים מימוש הרצון החופשי שלנו מעיד על קלות הדעת, פעמים רבות הוא מעיד על טיפשות, אך תמיד הוא דוחף אותנו לנסות – ולא פעם גם לעשות – דברים חדשים רבים. עד כה הצלחנו ליצור ולהחריב דברים רבים מאוד, ועודנו ממציאים ומחדשים.

עלה בידנו אפילו להפוך חיסרון מהותי ליתרון. מבחינה ביולוגית איננו מצטיינים בשום דבר; יצורים אחרים עולים עלינו בהרבה בכל התחומים כמעט. הם מיטיבים מאיתנו לרוץ, לקפוץ, לשחות ולעשות דברים רבים אחרים. חושינו קהים בהרבה מחושיהם של יצורים אחרים. אפילו המוח שלנו לא ניחן ברבות מן היכולות המרשימות שיש ליצורים אחרים: איננו מסוגלים למצוא את הדרך הביתה כמו הכלבים; איננו יכולים לנווט כמו הציפורים; איננו מסוגלים לנוע בחשכה כמו העטלפים. אך עם כל זאת יצרנו בעשר אצבעותינו מוגבלות־היכולת מכשירים ומכונות המאפשרים לנו לעקוף את הברדלס, להגביה עוף מן הנשר, להיטיב לטוות מן העכביש.

אפשר לתאר את עולם הטבע כתזמורת גדולה שלכל יצור ויצור בה קול וצליל ייחודיים. כשם שאי אפשר להחליף תוף בחליל, כך העכביש טווה קורים והדבורה – לא. אך אנחנו משלבים בתוכנו את כישוריהם של כל היצורים גם יחד, ואנחנו יכולים לעשות הכול. אנחנו יכולים לייצר דבש וגם לעקוץ; לנטוע ולעקור נטוע; אנחנו

יכולים להרוג, ונתונה בידינו ההכרעה אם להעמיד צאצאים או לא. כל היכולות האלה כלולות בטבענו המוזר והמורכב.

בזכות חופש הבחירה אנחנו מסוגלים לעשות דברים המיטיבים ומועילים לנו וגם דברים הפוגעים בנו. גדי לעולם לא יקפוץ מסלע אם אינו בטוח שאין סכנה שייפצע. האינסטינקט להישמר טבוע בו. אי אפשר לסמוך כך על תינוק:¹ פעמים רבות תינוק ינסה לקפוץ או לזחול לקרקע ויפגע. אנחנו יכולים להיות סמוכים ובטוחים שעץ תפוח לא יניב תפוזים, אבל איננו יכולים לסמוך על אדם שינהג בעקיבות. בזמנים עברו הסבירו שהסיבה לחוסר העקיבות היא היצר הטוב והיצר הרע של בני האדם. היום נאמר שהסיבה לכך היא שהשתחררנו משלטונם האבסולוטי של האינסטינקטים, ותחת זאת יש לנו היכולת לבחור הן בטוב הן ברע.

כמובן, אפשר לומר שאין חשיבות לשאלה "מה משמעות המילה 'טבעי'?" מדוע נתייגע בה? אומנם אנחנו משנים את העולם, אבל כך עושים גם כל היצורים החיים האחרים, ממיקרובים וחידקים לצמחים ועד בעלי חיים מורכבים. הדבורים הופכות אבקה לדבש; הפשוטים שבצמחים יוצרים פירות מאוויר, מים, אדמה ואור שמש; להקת ארבה יכולה להפוך ארץ לשממה, ובונים יכולים לגרום להצפת עמקים. מדוע כל אלה נתפסים דברים טבעיים, ואילו חלק ממעשינו נתפסים חריגה מן הטבע?

ראשית יש לעמוד על ההבדל הכמותי. במרוצת הדורות התפתחו יכולותינו ועלו על היכולות של כל יצור אחר כמעט. שינויים רבים מאוד עלולים להפוך לשינוי מהותי (או איכותני) ויכולות להיות להם השלכות בלתי הפיכות. אין הבדל עקרוני בין

1. ראו אבות דרבי נתן, נוסח א, פרק טז.

יצירת אגם רחב ידיים חדש או הכחדת מין ממיני בעלי החיים ובין מעשי בעלי החיים, אבל לממדיו הגדולים של אירוע מעשה ידי אדם השלכות נרחבות בהרבה. חשובה עוד יותר העובדה שאפילו בתוך הגבולות הצרים שבהם גופנו יכול להתקיים, בזכות הגמישות וחופש הבחירה שניחנו בהם אנחנו יכולים לעשות דברים מופלאים, ובהם כאלה ששום יצור אחר אינו יכול. למדנו לרתום את הכוח הרדיואקטיבי ופיתחנו את ההנדסה הגנטית. היכולת הרגשית והרוחנית שלנו רחבה מקיומנו הפיזי, ולפיכך כוחנו לפעול בתחומים אלה גדול אף יותר. איננו יודעים מה גבולות היכולת שלנו ואיננו מודעים לכל ההשלכות של מעשינו, השלכות מפחידות לעיתים, מרוממות רוח לעיתים ומפתיעות תמיד.

חופש הפעולה שניתן לנו מחייב אותנו להיזהר יותר – לא פחות – במעשינו, דווקא מפני שכוחנו רב כל כך. הצורך לשקול את מעשינו בכובד ראש אינו מסתכם בזהירות כללית בעלמא. אם השינויים שנחולל יהיו פתאומיים מדי או מנוגדים לטבע או יחרגו מגבולות מסוימים נפגע במרקם היקום. אפילו אם אנחנו סבורים שאין לטבע עניין בטוב וברע, נראה שהתנועה הכללית חשובה לטבע. יש ממעשי ידינו המנוגדים לטבע – לא משום שהם בלתי אפשריים, אלא מפני שכיוון תנועתם מנוגד לשלו. עלינו לשמור על גבולות מסוימים, שאם לא כן אנחנו עלולים להרוס את גופנו ואת נפשנו.

לרוע מזלנו, גם כאשר אנחנו מגדישים את הסאה איננו מתים מיד. ניסיוננו הקיבוצי כמין וניסיוננו האישי מעידים שתגובת הטבע אינה מיידית תמיד. הצצה אל תוך תהום פעורה אינה מובילה מיד לנפילה; לעיתים ילד המשחק בגפרורים יספיק ליהנות מן האש בטרם ייכווה. איננו מגיבים כמו בעלי החיים גם לרעל או לעוול; אנחנו מסוגלים לבלוע את שניהם. משום כך אנו עלולים

להזיק בבלי דעת למצבנו הגופני והמוסרי, עד בוא התוצאה הבלתי נמנעת.

מסיבה זו עלינו ללמוד אילו חוקים וכללים מסדירים את פעולת הטבע ואילו מהם אנחנו חייבים לשמור. בכל הנוגע לעשייה הפיזית, כיום יש ברשותנו מאגר גדול של ידע בתחום האקולוגיה, אף שהוא אינו שלם ובמקרים רבים אינו חד-משמעי. תחום זה מתפתח ונעשה פופולרי בשל החשש שנחרוג מן הגבולות ונביא לחורבנו. סכנה זו מאיימת גם על התנהגותנו ועל אורחות חיינו. חלק מן הדברים הרבים ששכלנו מסוגל להם מצויים בתוך הגבולות שקבע הטבע, או לפחות בפינה בטבע שבה אנחנו שוכנים, אך אחרים מנוגדים לכיוון התנועה הכללי של הטבע, וסופם שיביאו להשמדתנו.

שאלת היסוד שיש לשאול היא אפוא אם עלינו "לחזור אל הטבע", להישאר במקומנו או להמשיך להתפתח. האם עלינו לשפר את הטבע, לשנות את הטבע, להחריב את הטבע? האם עלינו לעשות כל דבר מלאכותי שבכוחם של בני האדם לעשותו?

שאלה זו מעולם לא הייתה תאורטית בלבד, והיא נעשית דוחקת יותר בתקופתנו, שבה הולך ומתעצם כוחם של הדברים ה"לא-טבעיים" שאנחנו יוצרים. עלינו להכריע בשאלה מה מידת ה"טבעיות" הרצויה. הכרעה זו נוגעת לשאלות פשוטות אך היא אינה מוגבלת לתחומן. בדרך כלל לא אבעט באדם אפילו אם אני רוצה לעשות זאת, אך אין לסמוך על כלב או על חמור שינהגו באיפוק כמוני. האם מוטב לשוב ולסגל לעצמנו את כללי הנימוס הנהוגים בטבע או שמא ראוי שלא לנהוג לפיהם? האם ניתוחים פלסטיים ראויים? האם גורדי השחקים מנוגדים לטבע או שמא מוטב להוסיף לבנות אותם? האומנם "אוכל טבעי" – עניין פופולרי מאוד

היום – טוב ממזונות אחרים? האם יש פסול מוסרי ברכישת ירקות
ופירות מגידול אורגני במחיר כפול?

ה"טבעיות" של דבר אינה מעידה בהכרח שהוא טוב מדברים
אחרים; כיכר לחם יפה למאכל יותר מגרעיץ חיטה.² אנחנו מסוגלים
לאכול ולעכל סוכר אף שהוא עלול להזיק לבריאותנו; אנחנו יכולים
לאכול נייר, אך איננו מסוגלים לעכל אותו. מקובל לומר שממתיקים
מלאכותיים אינם טובים מפני שהם אינם טבעיים, אבל אנחנו יודעים
לייצר אותם מחומרי גלם שונים. אנחנו יודעים כיצד ליצור בדים
מנפט; אנחנו יכולים לעשות דברים משונים מאוד. האם עלינו לשוב
אל הטבע? באיזו מידה? ואם אומנם נכריע לטובת השיבה לטבע,
מדוע נהיה צמחונים כמו הפרה ולא טורפים כמו האריה? הלוא גם
האריות הם חלק מן הטבע. הכוח לבחור נתון בידינו, ומשום כך
אנחנו נבוכים.

על שאלות אלה צריכים לענות לא רק כל אדם ואדם אלא
האנושות כולה. יש שיציעו תשובות חותכות: כל מה שטבעי – כלומר
כל מה שהאדם לא התערב בו או שינה אותו – טוב, וכל הדברים
הלא-טבעיים אינם אלא רעות מעשה ידי אדם. דילוג קל לאחור על
ציר הזמן של הפילוסופיה ועיון בדעותיו של ז'אן-ז'אק רוסו מלמדים
שהאידאליזציה של הטבע אינה רעיון חדש. כמה וכמה שיטות חינוך
התבססו על רעיונות אלה. יתרה מזו: הם השפיעו על כמה מהתנועות
הפוליטיות הגדולות בתקופה המודרנית.³ מרבית הניסיונות האלה

2. מדרש תנחומא תזריע, ה.

3. למרבה הפלא, למרות ההבדלים הרבים בין שתי התנועות, הן ביסוד הנאציזם
הן ביסוד הקומוניזם עומד רעיון החזרה אל הסדר הראשוני. כמוכן, התנועות
שונות מאוד זו מזו בהבנת מהותו של אותו סדר ראשוני.

הסתיימו בכי רע, אפילו באסון,⁴ כי מתברר שהמילה "טבע" אינה מילה נרדפת ל"טוב".

אפילו נחליט שאומנם אנחנו רוצים לשוב אל הטבע, לא נוכל לעשות זאת. אנחנו חלק מהטבע אך גם נבדלים ממנו, ולפיכך אנחנו מתקשים לקבוע מה מצבנו הטבעי ומה אינו טבעי לקיומנו. הקושי גדל משום שהמין האנושי שונה מכל מין אחר, ואין שום קבוצה "טבעית" שאפשר להשוותו אליה. יש בעולם חולדות בר וחולדות מעבדה, תאו בר ובקר הבית; אין "אדם בר" המצוי "במצבו הטבעי". אפילו האנשים והתרבויות הפרימיטיביים ביותר מובחנים מן הטבע. מעצם אנושיותנו נובע שחלק ניכר מקיומנו הוא מלאכותי, מעשה ידי אדם.

למרות כל זאת, עלינו לנהוג זהירות ב"אקולוגיה הרוחנית" שלנו. אפשר לשאוב מן הטבע מודלים וקווים מנחים כלליים באשר למה שאפשר וראוי לעשות, אך יש לזכור שאף הכללים האלה התנסחו בפינו והם אינם כתובים במפורש בשום מקום. לפעמים מותר להניחם, להתעלם מהם או לשנותם. עלינו לכבד את הדפוסים הכלליים שאנחנו מזוהים בפעולת הטבע, אך אל לנו לאמצם בלא סייג.

אימוץ "חוקי הטבע" ככללים שינחו את חיינו עלול להיות מסוכן למדי. חשבו למשל על תפיסת העולם הדרוויניסטית, שלפיה "החזק שורד": התאוריה הזאת שימשה להצדקת כמה וכמה מעשים מכוערים ומרושעים ביותר, ובכלל זה רצח (ואפילו רצח עם). לא די שיש בכך פסול מוסרי, אלא שהיא משמשת דוגמה לכך שאנשים

4. לחובבי הספרות היפה אפשר להמליץ על ספרו של ויליאם גולדינג, בעל זכוכית, ספריית פועלים, 1986; או על העיבודים הקולנועיים שלו.

יכולים לעוות רעיון, להפוך אותו לסיסמה ולהשתמש בה לעשיית רע.

אפילו נחליט לנהוג על פי "חוק הג'ונגל", הדברים אינם פשוטים כפי שיכולנו לחשוב. הג'ונגל הוא מערכת מורכבת; חיים בו המוני יצורים, ורבים מהם שונים זה מזה בהרגליהם. הן העכבר הן הפיל חיים בטבע, אבל הם אינם דומים זה לזה כלל, והתנהגותם שונה. האמבות והמקקים ניחנו בכושר הישרדות מפותח: הם קיימים בעולם זמן רב מכל יצור אחר. האם עלינו לאמצם למודל שלפיו נעצב את חיינו? הטירנוזאורוס רקס והטיגריס השנחריבי נכחדו מן העולם לפני עידן ועידנים, ואילו הדיונון ואפילו השלשולים עודם קיימים. היכולת להסיר את ראשו של יצור אחר בנשיכה אינה סימן לעליונות, אפילו לא בהופעתו הפראית ביותר של הטבע.

על פי אילו מודלים ראוי לעצב את חיי החברה והמשפחה שלנו? גם שאלה זו אינה שאלה תאורטית. מהן אמות מידה שלפיהן נזהה את המודל הטוב ביותר? הטבע מציע לנו מודלים רבים ושונים, ולכן בחירת המודל הראוי תלויה בהשקפת העולם של האדם הקובע את אמות המידה. הטבע רב-גוני, מוזר ועתיר אפשרויות מכדי שנוכל להפיק ממנו הנחיות ספציפיות להתנהגות אנושית. אם נזכור את ההסתייגויות האלה, אנחנו רשאים לחפש בטבע הנחיות כלליות, ולו כדי לדעת מתי מעשינו רעים מאוד.

בתלמוד נאמר: "אילמלא לא ניתנה תורה היינו למידין צניעות מחתול וגזל מנמלה ועריות מיונה"⁵. עריות מיונה – משום שנראה כי היונים מסורות זו לזו, יש להן בן זוג אחד בכל חייהן ושיעור

5. בבלי, עירובין ק ע"ב, על פי איוב לה, יא.

הגירושין שלהן נמוך משיעור הגירושין אצל בני האדם. יש שהן מתקוטטות זו עם זו ולא תמיד הן חיות "כזוג יונים", אך לפחות הזוגות קבועים ואינם מתפרקים. צניעות (כלומר היגיינה) מחתול – משום שהחתולים מנומסים ומכסים את צואתם בקפידה. אולם גם היונה והחתול אינם זוכים לאישור גורף שכל אורחות חייהם צריכים לשמש מודל לבני האדם. מנין לנו שלא מוטב ללמוד התנהגות מינית מן החתול והרגלי ניקיון מן היונה? המציאות שתיווצר כך תהיה שונה מאוד, אך גם היא תהיה חיקוי של הטבע.

אם כן, הטבע כמוהו כספר אדיר ממדים שבו דפים רבים; בכל אחד מהם תמונות שונות, ורבות מהן סותרות זו את זו. כמו באנתולוגיות או בקובצי פתגמים, נוכל תמיד למצוא בו דוגמאות שיוכיחו כל דבר הטעון הוכחה. בזכות חופש הבחירה אנחנו יכולים לעשות כרצוננו, והקשר בינינו ובין הטבע דוחק בנו לחפש בטבע הכוונה ובו בזמן לעבד ולהתאים לצרכינו את מה שנמצא בו. לקריאה ב"ספר הטבע" חייבת להתלוות פרשנות, כי אלמלא הפרשנות נתבלבל מעושר המידע המצוי בין דפיו.

ובכל זאת יש כמה יתרונות להיוועצות בספרו של הטבע. נוכל ללמוד ממנו על התנהגותנו, על רגשותינו, על מנהגינו: האם אינם אלא מבנים מלאכותיים בני-חלוף ודרך הטבע יקרסו אם נפסיק לתומכם במודע? כאשר דברים מסוימים יכולים להתקיים ואף משגשים בסביבתנו, או אז אנחנו יודעים שמעשינו מתיישבים עם הטבע ואינם פועלים נגדו. כמוכן, אפשר לתמוך במבנים שאינם יכולים לעמוד בפני עצמם, ואומנם אנחנו עושים זאת; אבל היטב ידוע לנו שסופם לקרוס. גם אם נבין טוב יותר את חוקי הטבע לא נהיה מחויבים לציית להם, אך אסור יהיה לנו להתעלם מהם.

ההתבוננות בטבע יכולה אפוא להציע תשובה כללית לשאלה אילו דברים בני־קיימא ואילו דברים בני־חלוף, איזו דרך תוביל אותנו בכיוון הנכון ואיזו דרך מובילה למבוי סתום.

אם נתבונן כך בטבע נראה שרבים מן הרעיונות המוסריים והפילוסופיים הנשגבים המוכרים לנו אינם אלא ניסוחים מילוליים של דברים הקיימים בעולם הסובב אותנו. איננו יכולים לצפות מהטבע לבטא אותם במילים, אבל הם מצויים בו בצורות אחרות. הציפייה למצוא את הניסוחים המוכרים בטבע כמוה כציפייה שאנחנו, שניחנו במתת הדיבור, נשמע את דברי מי שיכול לתקשר רק בשפת הסימנים. לשווא נחפש את עשרת הדיברות בתוך מאובן, אך אפשר גם אפשר למצוא את מימושם בבריות חיות ובעצמים דומים. דברים אלה אינם אמורים רק ברעיונות רחבים מאוד כגון חשיבות החיים, עזרה הדדית וכיוצא באלה. למשל, מושג הקדמה נשמע חדשני ביותר, אבל הוא בא לידי ביטוי בכל זרע שנובט וגדל לעץ. ההתבוננות בטבע יכולה לסייע גם בפתרון כמה מן הבעיות והדילמות של זמננו. אנחנו יכולים להסתמך על הידע שבספרים ועל רעיונות תאורטיים, אבל נוכל גם ללמוד שיעורים בחינוך מההתבוננות בחתולה המלמדת את גוריה לצוד, וטיפול בצאצאים – מן הציפורים. מבעלי חיים מסוימים נוכל ללמוד התנהגות מינית טובה, ומכל יצור חברתי נלמד כיצד ראוי לנהוג בשעת מלחמה. בעלי החיים יכולים ללמדנו גם את חשיבות החיים ואת ערך ההקרבה העצמית.

אם כן, הטבע יכול ללמדנו דברים חשובים רבים. אפשר לראות בו את דרך התרחשותם הטבעית של הדברים, כלומר כיצד הם מתרחשים בלי התערבות היכולת האנושית המיוחדת לכופף ולשנות את האינסטינקטים. אין הכוונה שלא נמצא בטבע מקבילות גם לנתעבים שבמעשים; אדרבה, ההיגיון מחייב שהם ימצאו בטבע.

אם איננו מוצאים בטבע מקבילות למעשים או לרפואי התנהגות כלשהם, אפשר בהחלט שהם מושג מופשט שאינו יכול להתקיים אלא במחשבה ולעולם לא יתממש בגלל סתירות פנימיות. אם היכולת הנפשית והמעשית לעשות דבר מה מצויה אצל בני האדם, לא ייתכן שאין לה מקבילה בטבע שמחוץ לעולם בני האדם.

אולם חשוב להבין: התנהגות חריגה שנמצאת בטבע אינה יכולה לשמש מודל להתנהגות כללית. יש קונצנזוס ויש חוקים כלליים וחוקים כלליים יותר, ועלינו לבקש הדרכה בחוקים הכלליים הנהוגים בטבע שסביבנו. אומנם לא מן הנמנע להתרחק מאוד מן הטבע ה"פראי", אבל התרחקות שכזו מחייבת משנה זהירות. אם השביל שאדם הולך בו מובילו לשממה, ייתכן מאוד שטעה בדרך. אפשר לחפש קיצורי דרך, אבל על פי רוב לשבילים הכבושים היגיון משלהם, גם אם נראה שההליכה בהם ארוכה מהדרוש. כמובן, אין משמעות הדבר שבזכות בקיאות בסדרי הטבע מובטח לנו שנהיה אנשים טובים, אבל הסיבה לכך היא שנתון בידינו החופש לדעת כיצד ראוי לנהוג ולמרות זאת לא לנהוג כך.

חכמינו אמרו כל זאת לפני זמן רב. כאשר ברא הקב"ה את האדם הוא אמר "נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ"⁶ הפירוש המסורתי הוא שאלוקים דיבר עם המלאכים. אם זו כוונת הכתוב, התוכנית לא עלתה יפה – איננו דומים למלאכים. לפי פירוש אחר, אלוקים דיבר אל כל הבריאה כולה, אל כל הטבע.⁷ לפי פירוש זה, המילים "נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ" הן בקשה מכל אחד ואחד מהברואים לתת לאדם משהו משלו. השועל והיונה, הנמר והכבשה,

6. בראשית א, כו.

7. ראו ספר העיקרים לר' יוסף אלבו, חלק ג, פרק א.

העכביש והדבורה – כולם נתנו חלק קטן לבריאת האדם, וכמותם גם המלאכים והשדים.

כל החלקים האלה מצויים בתוכנו. יש בינינו שדומים לשועל ואחרים דומים לכבשה, אבל ככלל יש בנו כל תכונה ותכונה הקיימת בטבע. מבחינה זו הטבע כולו מיוצג בתוכנו, והמקרוקוסמוס מצוי בתוך המיקרוקוסמוס שלנו.⁸ עלינו ללמוד מכל שותפינו לעולם ולהתפלל שבזכות החלק הייחודי לנו בלבד – הניצוץ האלוקי, "נשמת החיים" שהקב"ה נפח באפנו – נשכיל לבחור בדרך הנכונה.

8. אבות דרבי נתן, פרק א.